

N.K.MUSTAFAYEVA

doktorant

e-mail: narminmustafaeva93@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0008-1868-4371>

Azərbaycan Dillər Universiteti

(Bakı şəh., R.Behbudov küç., 134)

10.62021/0026-0028.2025.4.126

KONSEPTUAL METAFORA NƏZƏRİYYƏSİNƏ TƏNQİDİ YANAŞMA: PROBLEMLƏR VƏ MƏHDUDİYYƏTLƏR

Xülasə. Lakoff və Consonun “Yaşadığımız metaforalar” (“Metaphors We Live By”) [5] kitabının nəşr olunduğu dövrdən indiyə qədər metaforanın öyrənilməsi dərin bir transformasiyaya məruz qalmışdır və bu əsər Konseptual Metafora Nəzəriyyəsinin (KMN) əsasını qoymuşdur. Bu nəzəriyyəyə görə, metafora sadəcə üslubi vasitəsi deyil, həmçinin insan idrakının fundamental mexanizmidir. O, insanların təcrübənin abstrakt sahələrini daha konkret, duyğu əsaslı mənbə sahələri vasitəsilə necə konsepsiyalaşdırdığını strukturlaşdırır.

Təfəkkürün özünün metaforik olması ideyası dil, düşüncə və mədəniyyət arasındakı qarşılıqlı təsirlər haqqında anlayışımızı inqilabi şəkildə dəyişdirib. Son illərdə Konseptual Metafora Nəzəriyyəsi (KMN) psixologiya, fəlsəfə, koqnitiv və tətbiqi dilçilik sahələrində geniş tədqiqatlara yol açmışdır. Lakin nəzəriyyə inkişaf etdikcə, müxtəlif tənqidlər və nəzəri boşluqlar meydana çıxdı.

Qeyd etmək lazımdır ki, Konseptual Metafora Nəzəriyyəsi (KMT) düşüncənin metaforik təbiətini anlamaq üçün güclü bir model təklif etsə də, metodologiyasında, empirik təməlinə, mədəni inklüzivliyində və kontekst emalında ciddi boşluqlara malikdir. Köveçes metafora nəzəriyyəsinin daha çevik, empirik əsaslandırılmış və kontekstdən asılı bir versiyasını təklif etdi. Belliklə bu yanaşma statik, universalist fərziyyələrdən uzaqlaşaraq metaforik idrakın dinamik, situasiyalı və sosial cəhətdən şərtləndirilmiş formasını meydana çıxardı.

Açar sözlər: metafor, konseptual, koqnitiv, səyahət, həyat

MakQloun [6] və Gibbs [2, s.529-562] kimi alimlər Konseptual Metafora Nəzəriyyəsinin (KMN) empirik əsasını şübhə altına alaraq, onun dəlillərinin çoxunun eksperimental təsdiqləmədən daha çox intuisiya və linqvistik nümunələrə əsaslandığını iddia edirlər. Köveçes [4] və digərləri qeyd edirlər ki, ənənəvi model real diskursda metaforaların istifadəsinə, eyni zamanda başa düşülməsinə təsir edən vacib kontekstual və mədəni amilləri tez-tez nəzərə almır. İlkin nəzəriyyə, “ARQUMENT MÜHARİBƏDİR” və ya “ZAMAN PULDUR” kimi nisbətən sabit konseptual xəritələr irəli sürsə də, sonrakı tədqiqatlar metaforik mənanın qeyri-sabit, kontekstdən asılı və mədəni cəhətdən dəyişkən ola biləcəyini göstərmişdir.

Koqnitiv linqvistika üzrə aparıcı mütəxəssis Zoltan Köveçes bu məsələlərə özünün nüfuzlu “Konseptual Metafora Nəzəriyyəsi: bəzi tənqidlər və alternativ təkliflər” [4] əsərində toxunur. O, Konseptual Metafora Nəzəriyyəsinin (KMN) həm güclü, həm də zəif tərəflərini qəbul edir və metaforaya daha dinamik, kontekstdən asılı bir yanaşma irəli sürür. Köveçes metaforaların statik zehni varlıqlar deyil, duyğu qavrayışı, mədəni fon və kommunikativ kontekst ilə formalaşdırılan çevik konseptual vasitələr olduğunu iddia edir. Beləliklə, onun işi təcəssümün, mədəni variasiyanın və kontekstual təsirin vahid koqnitiv modelinə inteqrasiyası istiqamətində atılan mühüm bir addımdır.

Metaforanın konseptual əsaslarına yenidən nəzər salmaqla, bu məqalədə metaforanın daha dinamik və kontekstdən asılı şəkildə başa düşülməsinin dilə və idraka həm nəzəri baxımdan, həm də praktik yanaşmanı necə zənginləşdirə biləcəyi vurğulanır.

Konseptual Metafora Nəzəriyyəsi (KMN) dilçilikdə və fəlsəfədə metaforaya dair ənənəvi baxışların köklü şəkildə dəyişməsi nəticəsində ortaya çıxdı. 1980-ci illərə qədər metafora çox vaxt sadəcə ritorik bir vasitə – poetik və ya məcaz dilinin yaradıcı, lakin periferik bir elementi hesab olunurdu. Lakoff və Conson “Yaşadığımız Metaforalar” [5] adlı əsərində metaforanın insan düşüncəsi və konseptualizasiyasında mərkəzi rol oynadığını iddia edərək, bu fərziyyəyə etiraz etdilər. Onlar insanların mücərrəd və ya mürəkkəb təcrübə sahələrini (hədəf sahələrini) daha konkret, tanış sahələrə (mənəvi sahələri) xəritələşdirməklə və ya köçürməklə başa düşmələrini təklif etdilər. Bu koqnitiv xəritələşdirmə prosesi insanlara təcəssüm olunmuş fiziki təcrübələr vasitəsilə zaman, duyğu və ya əxlaq kimi qeyri-maddi anlayışlar haqqında düşünməyə imkan verdi.

Konseptual Metafora Nəzəriyyəsinə (KMN) metaforalar sadəcə linqvistik ifadələr deyil, həm də əsas konseptual strukturların təzahürləridir. Məsələn, tez-tez istifadə edilən “ARQUMENT MÜHARİBƏDİR” metaforası “O, mənim arqumentimdəki hər zəif nöqtəyə hücum etdi” və ya “Mən mövqeyimi müdafiə etdim” kimi linqvistik ifadələrin əsasında dayanır. Eynilə, “ZAMAN PULDUR” metaforası insanların niyə “Sizə görə vaxtımı boşa sərf edirəm” və ya “Mənim kifayət qədər vaxtım yoxdur” dediklərini izah edir. Bu linqvistik nümunələr sahələr arasında sistemli əlaqələri ortaya qoyur və metaforik düşüncənin gündəlik müzakirə və mühakimə proseslərinin əhəmiyyətli bir hissəsini təşkil etdiyini göstərir. Bu baxımdan, dil idrakın açılmasına bir pəncərə rolunu oynayır və tədqiqatçılara insanların reallığı necə konsepsiyalaşdırdığı barədə nəticə çıxarmağa imkan verir.

Konseptual Metafora Nəzəriyyəsinin (KMN) təməl daşı təcəssüm ideyası – insan konseptual sistemlərinin duyğu qavrayışına əsaslandığı anlayışdır. Lakoff və Conson [5] daha sonra bu prinsipi “Fiziki təcrübəyə əsaslanan fəlsəfə” əsərində genişləndirərək, qavrayışın, motor fəaliyyətinin və ətraf mühitlə fiziki qarşılıqlı təsirin konseptual strukturları formalaşdırdığını iddia etdilər. Məsələn, “XOŞBƏXTLİK YÜKSƏK BİR HİSSDİR” metaforası müsbət emosiyaların dik duruşla, kədərin isə aşağıya doğru istiqamətlənən duruşla əlaqəli olduğu vurğulayır. Beləliklə, metaforalar ixtiyari linqvistik ixtiralar deyil; onlar qavramanın təcəssüm olunmuş təbiətini əks etdirir.

Konseptual Metafora Nəzəriyyəsinin (KMN) digər əhəmiyyətli töhfəsi onun sistemliliyi və universallığıdır. Nəzəriyyəyə görə, konseptual metaforalar təcrid olunmuş dil hadisələrini deyil, ardıcıl, dillərarası nümunələrdən əmələ gəlir. Məsələn, “HƏYAT BİR SƏYAHƏTDİR” ifadəsi bir çox dillərdə rast gəlinir və bu da müxtəlif mədəniyyətlərdəki insanların həyatı adlanan mücərrəd anlayışı necə qavradığını müəyyənləşdirir. Bu universallıq metaforaların ümumi insan təcrübəsinə, xüsusən də duyğu oriyentasiyası və məkan qavrayışı ilə bağlı təcrübələrə əsaslandığı fikrini dəstəkləyir.

Bundan əlavə, Konseptual Metafora Nəzəriyyəsi (KMN) koqnitiv dilçilikdən və psixologiyadan ədəbiyyatşünaslığa və təhsilə qədər geniş sahələr üçün güclü izahedici vasitə hesab oluna bilər. Dilçilik isə bu abstrakt lüğətin konkret təcrübədən necə inkişaf etdiyini izah edir. Psixologiyada metaforik çərçivə effektlərini nəzərə alaraq, metaforanın münasibətləri və qərar qəbuletməni necə formalaşdırdığını göstərilir [9]. Pedaqogikada isə metaforaya əsaslanan yanaşmalar mövcuddur və bu yanaşmalar öyrənlərə tanış obrazlar vasitəsilə mürəkkəb ideyaları konsepsiyalaşdırmağa kömək edir.

Uğurlu olsa da, Konseptual Metafora Nəzəriyyəsinin (KMN) ənənəvi versiyası müəyyən məqamlarda tənqid hədəfinə çevrilmişdir. Çünki bu ilkin yanaşma metaforanı çox statik və ümumiləşdirilmiş şəkildə izah edir, nəticədə gündəlik ünsiyyətdə metaforaların necə dəyişdiyini və kontekstdən necə asılı olduğunu yetərinə nəzərə almırdı. Məhz bu səbəbdən Kövecses [4] kimi alimlər kontekst, mədəniyyət və təcəssüm kimi amilləri daha çevik və dinamik formada birləşdirən yeni modellər təklif etmişlər. Bununla belə, Lakoff və Johnsonun irəli sürdüyü əsas fikir qüvvəsini hələ də saxlayır: metafora sadəcə dilin bir bəzəyi deyil, insan düşüncəsinin ən dərin qatlarını formalaşdıran konseptual bir mexanizmdir.

Nəticədə qeyd etmək lazımdır ki, Konseptual Metafora Nəzəriyyəsi (KMN), diqqəti üslubi bir vasitə olan metaforadan idrakın meyarına çevrilən metaforaya yönəltməklə dil və dü-

şüncənin tədqiqi sahəsində inqilab yaratdı. Bu, insanların tanış, duyğuya əsaslanan qavrayışdan mücərrəd düşüncə tərzini necə qurduğunu izah edən ardıcıl bir model idi. Kövecses də daxil olmaqla sonrakı alimlər onun fərziyyələrini təkmilləşdirib müzakirə etsələr də, Lakoff və Conson tərəfindən qoyulmuş konseptual təməllər dil, idrak və metaforik düşüncə ilə bağlı müasir tədqiqatlara hələ də təsir göstərməyə davam edir.

Konseptual metafora nəzəriyyəsinin (KMN) müəyyən tənqid hədəfləri də mövcud idi. Koqnitiv dilçilikdə ən təsirli və əsas yanaşmalardan biri kimi qəbul edilsə də, bu nəzəriyyə müxtəlif istiqamətlərdən iradlarla qarşılaşmışdır. Onun yaranmasından bəri tədqiqatçılar empirik etibarlılıq, metodoloji dayanıqlıq, nəzəri fərziyyələrin möhkəmliyi və izah imkanlarının genişliyi kimi məsələləri sual altına almışdılar. Zoltan Kövecses “Konseptual Metafora Nəzəriyyəsi: bəzi tənqidlər və alternativ təkliflər” [4] adlı əsərində KMN-in metaforik idrak haqqında anlayışımızı xeyli zənginləşdirdiyini vurğulasa da, nəzəriyyənin daha yetkin forma alması üçün aradan qaldırılması vacib olan bir sıra məhdudiyyətləri də önə çəkir. O, bu nəzəriyyəni dörd əsas istiqamət üzrə təhlil etmişdir:

1) metodoloji məhdudiyyətlər, 2) konseptual xəritədə qeyri-müəyyənlik, 3) təcəssüm və mədəni variasiya 4) konseptual sistemlərin statik təbiəti.

1. Metodoloji məhdudiyyətlər

Konseptual Metafora Nəzəriyyəsinə (KMN) yönələn əsas tənqidlərdən biri onun kifayət qədər empirik dəlilə söykənməməsi ilə bağlıdır. Tədqiqatçılar bildirirlər ki, bu nəzəri çərçivə daxilində aparılan metafora araşdırmalarının çoxu sistemli eksperimental məlumatlara deyil, daha çox linqvistik intuisiya və fərdi müşahidələrə əsaslanır. Məsələn, Makqloun (6) və Merfi (6) vurğulayırlar ki, real diskursda metaforaların müəyyənləşdirilməsi çox vaxt tədqiqatçıların ifadələri dəqiq metodoloji kriteriyalar olmadan subyektiv şəkildə şərh etməsi ilə həyata keçirilir. Bu cür introspektiv yanaşma isə həm metafora analizinin təkrarlanmasını, həm də obyektivliyini şübhə altına alırdı.

Bundan əlavə, Konseptual Metafora Nəzəriyyəsinin (KMN) linqvistik dəlillərə, xüsusilə də ingilis dilindəki ənənəvi metaforik ifadələrə əsaslanması metodoloji zəiflik kimi qəbul edilmişdi. Dil, şübhəsiz ki, idrak proseslərini əks etdirsə də, bütün linqvistik nümunələr birbaşa zehni strukturlarla uyğun gəlmir. Gibbs [2, s. 529-562] və Steen [8] vurğulayırlar ki, insanlar metaforik düşüncə ilə məşğul olmadan metaforik dildən istifadə edə bilər. Başqa sözlə, linqvistik metaforalar həmişə konseptual metaforaları aşkar etmir. Bu uyğunsuzluq Konseptual Metafora Nəzəriyyəsinin (KMN) əsas fərziyyələrindən birini şübhə altına alır: dildəki metafora düşüncədəki metaforanın şəffaf əksidirmi?

Digər bir məsələ, Konseptual Metafora Nəzəriyyəsi (KMN) tədqiqatlarında ənənəvi olaraq təhlil edilən məlumatların məhdud əhatə dairəsidir. İlk tədqiqatlar tez-tez ingilis və Qərb mədəniyyətlərinə yönəlmiş və bu da etnosentrizm və məhdud ümumiləşdirmə ilə bağlı narahatlıqlara səbəb olmuşdur. Kövecses [4, s.151-160] vurğulayır ki, Konseptual Metafora Nəzəriyyəsi (KMN) universallıq iddia etmək istəyirsə, onu dillərarası və mədəniyyətlərarası empirik məlumatlarla dəstəklənməsi lazımdır. Daha yeni korpus əsaslı yanaşmalar bu boşluğu doldurmağa çalışsa da, erkən Konseptual Metafora Nəzəriyyəsi (KMN) tədqiqatlarında metodoloji müxtəliflik və dəqiqliyin olmaması ilə bağlı boşluqlar hələ də qalmaqdadır.

2. Konseptual xəritələşdirmənin qeyri-müəyyənliyi

İkinci əsas tənqid, konseptual xəritələşdirmə anlayışının – mənbə və hədəf sahələri arasındakı sistematik uyğunluqların çox vaxt çox qeyri-müəyyən və ya uyğunsuz olmasıdır. Konseptual metafora nəzəriyyəsi (KMN) bu cür xəritələşdirmələrin sabit idrak strukturlarını təmsil etdiyini irəli sürsə də, empirik dəlillər metaforik əlaqələrin çox vaxt dəyişkən, üst-üstə düşən və ya kontekstdən asılı olduğunu göstərir. Məsələn, “HƏYAT BİR SƏYAHƏTDİR” konseptual metaforası vəziyyət, mədəni və ya şəxsi amillərdən asılı olaraq fərqli şəkildə təzahür edə bilər: bir danışan üçün həyat “maneələrlə dolu bir yol”, digəri üçün isə “dəniz səyahəti” ola bilər. Bu variasiyalar sahələr arasında vahid, dəyişməz xəritələşdirmə ideyasını təkzib edir.

Kameron [1] və Semino [7] kimi alimlər metaforaların uzunmüddətli yaddaşda sabitlənmək əvəzinə, diskursda dinamik şəkildə qurulduğunu iddia edirlər. Bu baxışa görə, danışanlar metaforik mənanı real vaxt rejimində yaradır və onu kommunikativ kontekstə uyğunlaşdırırlar. Beləliklə, konseptual xəritələşdirmələr sabit zehni şablonlar kimi deyil, kontekstdən və kommunikativ məqsədlərdən asılı olaraq aktivləşdirilən çevik strukturlar kimi mövcud ola bilərlər. Bu baxış Kövecsesin metaforanın daha dinamik şəkildə başa düşülməsi ideyası daha məqsədəuyğun hesab edilə bilər [4, s. 177].

Bundan əlavə, Konseptual Metafora Nəzəriyyəsi (KMN) bəzən birdən çox mənbə domeininin qarşılıqlı təsir göstərdiyi qarışıq və ya birləşdirilmiş metaforaları nəzərə almır. Məsələn, “O, xidməti sahəsində mərtəbə-mərtəbə qalxdı və nəhayət karyera zirvəsinə ucaldı” ifadəsində iki metaforik sxem (mərtəbə kimi xidmət və zirvəyə ucalma kimi karyera) birlikdə mövcuddur.

Ənənəvi Konseptual Metafora Nəzəriyyəsi (KMN) bu cür mürəkkəb metaforaların idrak baxımından necə işləndiyini izah etməkdə çətinlik çəkir. Fokonyer və Ternerin Konseptual Blending (Qarışdırma) Nəzəriyyəsi klassik Konseptual Metafora Nəzəriyyəsində (KMN) əsasən olmayan bir mexanizm, qarışıq zehni məkana çoxsaylı konseptual girişlərin inteqrasiyasını vurğulayaraq bu məhdudluğu aradan qaldırır.

3. Təcəssüm və mədəni variasiya

Konseptual Metafora Nəzəriyyəsində (KMN) geniş müzakirə olunan başqa bir məsələ isə nəzəriyyənin əsas sütunlarından sayılan təcəssümün rolu ilə bağlıdır. Lakoff və Johnsonun konseptual metaforaların universal duyğu təcrübəsinə əsaslandığını irəli sürmələri, mədəni müxtəliflik və sosial kontekst kimi amillərin nəzərə alınmaması səbəbindən tənqid olunmuşdur. Kövecses [3, s.223] qeyd edir ki, duyğu bir çox metaforaya baza təşkil etsə də, həmin metaforaların necə dərk edildiyi və hansı funksiyaya malik olduğu müxtəlif mədəniyyətlərdə fərqli şəkildə ortaya çıxır. Məsələn, “QƏZƏB İSTİDİR” metaforası həm ingilis, həm də Çin dillərində mövcud olsa da, onun dil daxilində təzahürü eyni deyil: ingilis dilində “qəzəbdən qaynamaq” kimi ifadələr işlədildiyi halda, Çin dilində qəzəb daha çox “daxili təzyiç” kimi konseptuallaşdırılır. Bu nümunələr göstərir ki, metaforalar hər yerdə eyni şəkildə təcəssüm olunmur; əksinə, onlar yerli mədəni çərçivə, dəyərlər və modellər tərəfindən şəkilləndirilir.

Bundan əlavə, təcəssüm ideyası fiziki hisslərdən daha çox mücərrəd sosial təcrübələrdən qaynaqlanan metaforaları tam izah etmir. Kövecses [4] güc, əxlaq və ya azadlıqla əlaqəli bir çox metaforanın duyğu qavrayışına endirilə bilməyən mədəni və tarixi mənşəyə malik olduğunu qeyd edir. Məsələn, “BİLİK İŞIQDIR” metaforası işıq və idrak arasındakı hər hansı universal duyğu korrelyasiyasından daha çox, maarifçiliyi həqiqətlə əlaqələndirən Qərb fəlsəfi ənənəsini əks etdirir. Beləliklə, təcəssüm metaforanın formalaşması üçün zəruri, lakin kifayət etməyən bir şərt kimi qəbul edilməlidir.

4. Konseptual sistemlərin statik görünüşü

Ənənəvi Konseptual Metafora Nəzəriyyəsinin (KMN) daha bir məhdud tərəfi metaforik sistemlərin statik konseptuallaşdırılmasındadır. Bu nəzəriyyə tez-tez metaforaları zehində saxlanılan nisbətən sabit təsvirlər kimi təqdim edir və onların diskurs və mədəniyyətdəki dinamik təkamülünü nəzərə almır. Kövecses [4] metaforaların kontekstdən asılı, dəyişkən və daim yeni ünsiyyət vəziyyətlərinə uyğunlaşdığını iddia edərək bu statik baxışı tənqid edir. Məsələn, “İTERNET MƏKANDIR” və ya “ZEHİN KOMPÜTERDİR” kimi texnologiya ilə əlaqəli metaforalar son onilliklərdə sürətlə inkişaf edərək, dəyişən sosial və texnoloji reallıqları əks etdirir. Lakin ənənəvi Konseptual Metafora Nəzəriyyəsi (KMN) bu cür diaxronik variasiyanı izah etmək mexanizmlərinə malik deyil.

Bundan əlavə, statik yanaşma, danışanların daim əvvəlcədən mövcud olan xəritələrə əsaslandığını fərz edir, lakin psixolinqvistik tədqiqatlar bunun əksini göstərir. Gibbs və Tendahl [2, s.529-562], danışanların tez-tez konseptual strukturları yaradıcı şəkildə birləşdirərək kortəbii şəkildə yeni metaforalar yaratdıqlarını aşkar etdilər. Bu elastiklik metaforaların sət zehni şablonlar deyil, dinamik, ortaya çıxan hadisələr olduğunu göstərir.

Problem həmçinin Konseptual Metafora Nəzəriyyəsinin (KMN) kontekstə necə yanaşdığına da aiddir. Orijinal çərçivə metafora təfsirinə təsir edən situasiya və praqmatik amillərə minimal diqqət yetirir. Kövecses [4] kontekstin periferik deyil, əksinə, metafora emalının mərkəzi olduğunu iddia edir. Eyni metaforik ifadənin emosional vəziyyətdən, diskurs məqsədindən və mədəni mənşəyindən asılı olaraq fərqli mənaları ola bilər. Məsələn, “SEVGİ BİR SƏYAHƏTDİR” metaforası bir kontekstdə öhdəlik və tərəfdaşlıq, digərində isə məyusluq və ya durğunluq yarada bilər. Beləliklə, metaforaları konseptual struktur və kontekstual amillər arasındakı dinamik qarşılıqlı əlaqəni nəzərə almadan başa düşmək mümkün deyil.

Nəticə. Nəticədə qeyd etmək lazımdır ki, Konseptual Metafora Nəzəriyyəsində (KMN) düşüncənin metaforik təbiətini anlamaq üçün güclü bir model təklif edilsə də, metodologiyası, empirik təməli, mədəni inklüzivliyi və kontekstin işlənməsi ilə bağlı ciddi boşluqları özündə ehtiva etdirir. Kövecses [4] isə metafora nəzəriyyəsinin daha çevik, empirik əsaslandırılmış və kontekstdən asılı versiyasını təklif edirdi. Bu isə statik, universalist fərziyyələrdən metaforik idrakın dinamik, situasiyalı və sosial cəhətdən şərtləndirilmiş formasını meydana çıxardı.

Elmi yenilik. Bu tədqiqatın elmi yeniliyi ondan ibarətdir ki, o, Konseptual Metafora Nəzəriyyəsinin (KMN) klassik çərçivəsini Zoltán Kövecsesin irəli sürdüyü dinamik, kontekst-həssas model əsasında yenidən nəzərdən keçirərək metaforun idrak, dil və mədəniyyət arasındakı əlaqələrini genişləndirilmiş konseptual perspektivdən izah edir. Məqalə KMN-ya yönəlmiş əsas tənqidləri – metodoloji məhdudiyyətlər, konseptual xəritələşmələrin qeyri-müəyyənliyi, embodiment-in mədəni dəyişkənliklə əlaqəsi və metaforik sistemlərin statik qəbul edilməsi – sistemli şəkildə təhlil edir və bu problemlərin Kövecsesin alternativ təklifləri əsasında necə aradan qaldırıla biləcəyini göstərir.

Tədqiqat metaforun sabit və universal strukturlar kimi deyil, kontekst, mədəniyyət və kommunikativ məqsədlərdən asılı olaraq dəyişən dinamik idrak mexanizmləri kimi başa düşülməsini elmi əsaslarla izah edir. Bu, həm nəzəri, həm də metodoloji baxımdan KMN-nin ənənəvi modellərindən əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənir. Məqalə metaforun yaranması və şərhinin çoxsəviyyəli mahiyyətini – bədənlanmış təcrübə, sosial diskurs və mədəniyyətlərarası variasiya ilə qarşılıqlı əlaqəsini – inteqrasiyalı şəkildə təqdim etməklə mövcud ədəbiyyatda çatışmayan konseptual vahidlik yaradır.

Tətbiqi əhəmiyyət. Aparılan tədqiqatın tətbiqi əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, metaforun dinamik, kontekst-həssas və mədəni cəhətdən dəyişkən bir idrak mexanizmi kimi izahı dilçilik, tərcüməşünaslıq, pedaqogika və kommunikasiya araşdırmaları üçün yeni praktik yanaşmalar formalaşdırır. Tədqiqat göstərir ki, metaforlar real diskursda sabit strukturlar şəklində deyil, situativ, sosial və mədəni amillərdən asılı olaraq dəyişən konseptual vasitələr kimi fəaliyyət göstərir. Bu nəticə müxtəlif tətbiqi sahələrdə aşağıdakı istiqamətlər üzrə nəzərəçarpan fayda verir.

Metaforun idrak, mədəniyyət və sosial praktikalar arasındakı əlaqələr əsasında dinamik şəkildə modelləşdirilməsi psixologiya və kognitiv elmlərdə konseptual çərçivələrin başa düşülməsinə yeni perspektivlər açır. Bu, insanların düşüncə tərzinin, emosional vəziyyətlərinin və qərarvermə proseslərinin metaforik strukturlarla necə formalaşdığını araşdırmağa imkan verir.

Beləliklə, tədqiqatın tətbiqi əhəmiyyəti dilçilik və humanitar elmlər üzrə müxtəlif praktiki sahələrdə metafor təhlilinin metodoloji əsaslarını gücləndirməsi və kontekstual yanaşmanın geniş tətbiqini mümkün etməsi ilə müəyyən olunur.

Ədəbiyyat

1. Cameron, L. *Metaphor in educational discourse* / L.Cameron, – Bloomsbury Academic. – 2003.
2. Gibbs, R. W. Jr. Evaluating conceptual metaphor theory. *Discourse Processes*, 48(8), 529–562. – 2011.
3. Kövecses, Z. *Metaphor in culture: Universality and variation* / Z.Kövecses, – Cambridge University Press, – 2005. – p.307.

4. Kövecses, Z. *Metaphor: A practical introduction* (2nd ed.) / Z.Kövecses, – Oxford University Press. – 2010.
5. Lakoff, G. *Metaphors we live by* / G.Lakoff, M.Johnson, – University of Chicago Press. – 1980.
6. McGlone, M.S. Family resemblances and metaphorical mappings. (*Article on metaphor research*)/ M.S.McGlone, – 2007.
7. Semino, E. *Metaphor in discourse* / E.Semino, – Cambridge University Press. – 2008.
8. Steen, G.J. *Finding metaphor in grammar and usage* / G.J.Steen, – John Benjamins. – 2007.
9. Thibodeau, P. H., & Boroditsky, L. Metaphors we think with: The role of metaphor in reasoning. *PLOS ONE*, 6(2), e16782. – 2011.

N.K.Mustafayeva

A Critical Approach to Conceptual Metaphor Theory: Problems and Limitations

Summary

Since the publication of Lakoff and Johnson's *Metaphors We Live By* (5), the study of metaphor has undergone a profound transformation, and this work has laid the foundation for the Conceptual Metaphor Theory (CMT). According to this theory, metaphor is not just a stylistic device but also a fundamental mechanism of human cognition. It structures how people conceptualize abstract domains of experience in terms of more concrete, sensory-based source domains. The idea that thought itself is metaphorical has revolutionized our understanding of the interactions between language, thought, and culture. In recent years, the Conceptual Metaphor Theory (CMT) has led to extensive research in psychology, philosophy, cognitive science, and applied linguistics. However, as the theory has developed, various criticisms and theoretical gaps have emerged.

In conclusion, it should be noted that although Conceptual Metaphor Theory (CMT) offers a powerful model for understanding the metaphorical nature of thought, it has serious gaps in its methodology, empirical foundation, cultural inclusiveness, and context processing. Kövecses proposed a more flexible, empirically grounded, and context-dependent version of metaphor theory. This moved away from static, universalistic assumptions to a dynamic, situational, and socially conditioned form of metaphorical cognition.

Keywords: metaphor, conceptual, cognitive, travel, life

Н.К.Мустафаева

Критический подход к теории концептуальной метафоры: проблемы и ограничения

Резюме

С момента публикации книги Лакоффа и Джонсона «Метафоры, которыми мы живём» (5) изучение метафоры претерпело глубокую трансформацию, и эта работа заложила основу теории концептуальной метафоры (ТКМ). Согласно этой теории, метафора – это не просто стилистический приём, но и фундаментальный механизм человеческого познания. Она структурирует то, как люди концептуализируют абстрактные области опыта в терминах более конкретных, основанных на чувственных источниках областей. Идея о том, что сама мысль метафорична, произвела революцию в нашем понимании взаимодействия языка, мышления и культуры. В последние годы теория концептуальной метафоры (ТКМ) привела к обширным исследованиям в психологии, философии, когнитивной науке и прикладной лингвистике. Однако по мере развития теории возникли различные критические замечания и теоретические пробелы.

В заключение следует отметить, что, хотя теория концептуальной метафоры (ТКМ) предлагает мощную модель для понимания метафорической природы мышления, она имеет серьёзные пробелы в методологии, эмпирической базе, культурной инклюзивности и контекстной обработке. Кёвечеш предложил более гибкую, эмпирически обоснованную и контекстно-зависимую версию теории метафоры. Она отошла от статичных, универсалистских допущений к динамичной, ситуативной и социально обусловленной форме метафорического познания.

Ключевые слова: метафора, концептуальный, когнитивный, путешествие, жизнь

*Rəyçi: filol.ü.f.d., dos. İ.F.Şirinova Dadaşova
Redaksiyaya daxil olub: 08.11.2025*